

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1282>

Geliş Tarihi: 17.05.2018

Kabul Tarihi: 30.06.2018

TÜRKİYE’NİN ARABULUCU ROLÜ: İRAN-AFGANİSTAN SINIR HAKEMLİĞİ

Evren KÜÇÜK*

Öz

Arabuluculuk, devletler arasındaki uyuşmazlıklarda, taraflar açısından görüş ayrılıklarını gidermek ve anlaşmazlığı çözüme bağlamak amacıyla üçüncü bir tarafın yardımıyla bulunması olarak tarif edilmektedir. Sovyet Türkistan’ından Belucistan’a kadar uzanan Afganistan-İran Sınırının kesin olarak belirlenmemiş olması iki devlet arasında çeşitli sorunlara yol açmıştı. Afgan ve İranlı yetkililer arasında Mayıs 1934’te imzalanan protokole göre iki devlet arasındaki sınır anlaşmazlığının hakeme götürülmesine karar verilmişti. Hakem olarak da Türkiye Cumhuriyeti’ne karar verilmişti. Türkiye, iki tarafın da kabul edebileceği bir çözüm için General Fahrettin (Altay) Paşayı görevlendirmişti. Bu çalışmanın amacı Türkiye’nin arabuluculuk rolüne değinerek, İran-Afganistan Sınırını çözmesi ve bunun ikili ilişkilere yansımaları değerlendirilmesidir.

Anahtar Kelimeler: *Afganistan, İran, Sınır, General Fahrettin (Altay).*

Turkey`s Mediator Role: Iran-Afghanistan Border Arbitration

Abstract

Mediation is described as third party assistance in resolving disputes between states and finding ways to solve the problem among the sides. The fact that the Afghanistan-Iran border, which extends from Soviet Turkestan to Baghdad, has not been precisely determined has led to various problems between the two states. According to the protocol signed between the Afghan and Iranian authorities in May 1934, it was decided that the border dispute between the two states would be referred to the arbitrator. It was decided that the arbitrator would be the Republic of Turkey.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Turkey appointed General Fahrettin (Altay) Pasha to find a solution acceptable to both sides. The purpose of this study is to evaluate the Iran-Afghanistan border settlement and its reflection on bilateral relations, referring to Turkey's mediation role.

Keywords: *Afghanistan, Iran, Border, General Fahrettin (Altay).*

GİRİŞ

Arabuluculuk diplomasisi: herhangi bir gerilim, savaş ya da çatışma halindeki tarafları uzlaştırmaya ve soruna çözüm bulmaya dönük yapılan faaliyetler olarak tanımlanmaktadır. Arabuluculuk, bir diplomasi aracı olarak müzakere yöntemini tamamlayıcı nitelik taşımaktadır. Arabuluculuk, uzlaştırma, iyi niyet misyonu ve araştırma komisyonu, çözüm işlevinde kompleks bir yapıya sahip olduklarından dolayı birbirini tamamlayan veya birbirinin yerini alabilen kavramlardır. Uzlaştırma’da tarafların güvenine sahip bir üçüncü taraf, temel sorunları saptamak, gerginliği azaltmak, doğrudan müzakereye girmeye teşvik etmek amacıyla taraflar arasında gayri resmi bir iletişim sağlar. İyi niyet misyonu, basit bir aracılık işlevini görmekte, tavsiyede bulunmadan karşılıklı mesajları iletmek görevini yürütür. Araştırma komisyonun görevi ise bir üçüncü tarafın, uyuşmazlığa ilişkin bulguları araştırarak sonuçları taraflara aktarmasıdır. Dolayısıyla bahsedilen yöntemler iç içe geçmiş kavramlardır (Dağ, 2009:305; İskit, 2012:333-334).

Arabuluculuk ve hakemlik arasında çeşitli farklar bulunmaktadır: Arabuluculukta nihai karar yetkisi daima anlaşmazlığın taraflarına aittir, bir üçüncü tarafın etkinliği olmaz. Eğer iki taraf nihai kararı hakeme bırakırsalar, hakemin vereceği karar bağlayıcı olur. Buna karşı, arabuluculukta taraflar kabul etmediği sürece ortaya konan çözüm önerisinin uygulanma şansı oldukça düşüktür. Hakemlik sürecinde uyuşmazlığın esası ve hukuki yönleri üzerinde yoğunlaşılırken, arabuluculuk uyuşmazlığa siyasi etkide bulunmak için de kullanılabilir. Hakemlik ise genellikle taraflardan birinin kaybetmesi, diğerinin kazanması şeklinde sonuçlanırken, arabuluculukta çıkarlar uzlaştırıcı “*kazan-kazan*” ilkesi çerçevesinde hareket edilmektedir. Arabulucu, taraflarla birlikte uyuşmazlığa konu olan sorunun tanımını yapmaya gayret eder. Sonuçta sorun, taraflar arasında müzakerelerle çözüleceği için arabulucunun çabası, bu müzakerelerin olumlu sonuçlanacağı umuduyla tarafları masaya getirmektir. Uluslararası uyuşmazlıklar, genellikle uzun süreli, adeta siyasi bir kan davasına dönüşmüş olan sorunlar olduğu için taraflar, kamuoyları önünde kendilerini taviz ver(e)meyecek şekilde göstermektedir. Bu durum da tarafların ya arabulucuya ya da hakeme başvurmalarını sağlar. (İskit, 2012:334). Arabulucu

veya hakemin, sorunu çözebilmesi ya da uzlaşı sağlaması için tarafların çözüm konusunda istekli olmaları gerekmektedir. Aksi takdirde tek taraflı bir istekle kalıcı barışın sağlanması pek mümkün değildir.

Günümüzde Birleşmişler Milletler (BM), arabuluculuk çabaları çerçevesinde gözetilmesi gereken temel unsurları şöyle tanımlamaktadır; hazırlıklı olmak, gerekli rızanın alınması, tarafsızlık, kapsayıcılık, ulusal aidiyet, uluslararası hukuk ve normatif çerçeve, arabuluculuk çabasının tutarlılığı, eşgüdümü ve tamamlayıcılığı ile nitelikli barış anlaşmalarının kalitesi şeklinde değerlendirmektedir. (United Nations, 2012:6-20). Söz konusu unsurlar her ne kadar 1930'lu yıllarda tam anlamıyla uygulanmamış olsa da genel çerçevede uluslararası hukuk gözetilerek yerine getirilmeye çalışılmıştır.

Uluslararası ihtilafa yol açan önemli konulardan biri de sınır sorunları teşkil etmektedir. Sınır saptama yöntemleri uluslararası hukuk açısından antlaşma, uluslararası yargı veya hakemlik yolu ile belirlenmektedir. İki devlet arasında sınırların antlaşma ile saptanmasında ilgili antlaşmanın tarafları yalnızca sınırdaş devletler olabileceği gibi üçüncü devletlerin de katıldığı birçok devlet olabilmektedir. İki devlet arasında antlaşma yoluyla sınır saptanmasına gidildiği zaman önce hangi öğelerin sınırı oluşturacağına karar verilmekte ardından bir coğrafi harita üzerinde bu öğelerin karşılığı olan enlem ve boylamlar belirlenerek antlaşma metnine yazılmaktadır. Antlaşma yürürlüğe girdikten sonra ikinci aşamada kabul edilen verilerin yer üzerinde işaretlenmesine geçilmektedir. Bu amaçla taraflar iki tarafın uzmanlarından oluşan karma sınır komisyonları kurmaktadır. Sınır sorunu yaşayan devletler kendi aralarında sorunu çözemeyince bu kez ya uluslararası yargıya ya da hakemlik yoluna müracaat edebilmektedir. İlgili organlar, tarafların iradesine bağlı olarak verecekleri kararları, hukuksal açıdan geçerli sınırları oluşturmaktadır. Yargı ya da hakemlik organı bu açıdan tarafların saptadığı kurallara uygun olarak karar vermek zorundadır. Sınırlar çizilirken başvuru edenler; uluslararası hukukta aralarında herhangi bir öncelik tanınmadan, uygulamada iki yoldan birine başvurulmaktadır: ya daha önceden başka amaçlarla belirlenmiş sınırlar bu kez devletler arasındaki sınır olarak edilmektedir, ya da yeni bir sınır çizgisi belirlenmektedir.(Pazarcı, 1989:213-214).

Askeri yöntemlere başvurmadan sınır sorunlarını çözmek isteyen İran ve Afganistan barışçıl yollarla sorunlarını çözmek istediklerinde başvurdukları yöntem hakemlik olmuştu. Sınır sorunu yaşayan İran ve Afganistan, 19.yüzyılın

sonlarından 1930'lu yıllara kadar tam anlamıyla bir çözüm gerçekleştirememişti. Helمند Nehrinin Suları, İran ve Afganistan arasındaki çekişmelerin ana kaynağını oluşturmuştu. Söz konusu sular ve sınır sorunları uzun yıllar devam etmiş ve zaman zaman çatışmalara yol açmıştı. İran-Afganistan sınırlarının belirlenmesinde 3 İngiliz, 1 Türk hakem etkin rol oynamıştı. İngiliz Hükümeti, 1857 Paris Antlaşması hükümlerine dayanarak bir sınır çizmeye çalışmıştı. İlk hakemlik 1872 yılında Sir Frederick Goldsmid tarafından yapılmış fakat çizilen sınır için ne bir araştırma yapılmış ne de kesin bir hüküm verilmişti. İkinci hakemlik, sınır çatışmalarının artması üzerine General C.S. MacLean, Hindistan Genel Vali Yardımcısı ve Horasan-Sistan Konsolosundan oluşan bir heyetin görevlendirilmesiyle oluşturulmuştu (The Geographer Office, 1961:2-3; Mojtahed-Zadeh, 2006: 188).

1891 yılında İngiliz General C.S. MacLean başkanlığındaki heyet, İran-Afganistan sınırının önemli bir kısmını belirlediği halde Musa Abad kısmını çöz(e)memişti. General MacLean'ın raporu kesin bir şekilde sınırı belirlemediği gibi Afganlar, Musa Abad bölgesini işgal etmiş fakat İran Hükümeti de hiçbir zaman bölge üzerindeki haklarından feragat etmemişti. İran ve Afganistan'daki siyasi kaos ve savaşlar, sınırın belirlenmesini geciktirdiği gibi İran-Afgan ilişkilerini de olumsuz etkilemişti. Üçüncü hakemlik ise 1896 yılında Albay Sir Henry McMahon başkanlığındaki heyetti. McMahon Komisyonu ise Kuh-i-Malik Siah'tan Kuh Siah sınırı boyunca 90 işaret belirlemişti. (MacLean'ın belirlediği sınır Ek-1). Buna rağmen İran ve Afganistan arasındaki sınır sorunları devam etmişti. İngilizlerin başkanlığındaki heyetler, İran ve Afganistan arasındaki sınır sorunlarını tam anlamıyla çöz(e)memişlerdi. 1934 yılına gelindiğinde hem İran'da hem de Afganistan'da siyasi kaosa son verilmiş ve her iki ülke sorunlarını çözüp sınırlarını kesin olarak belirlemek istemişlerdi. İran ve Afgan yetkilileri de sorunun çözümü için dördüncü hakemlik olarak Türkiye'ye başvurmuşlardı. Hegemonik bir politika takip etmeyen Türkiye, hakem olarak seçilmişti. Nihayetinde Mayıs 1934 tarihinde Afganistan Dışişleri Bakanı Feyz Mehmet Han ile Kabil'deki İran Büyükelçisi Mehmet Taki İsfandiyari Han'ın imzaladığı protokole göre iki ülke arasındaki sınır anlaşmazlığının hakeme götürülmesine karar verilmişti. İran-Afganistan sınırı, bugünkü Türkmenistan'dan Pakistan'a kadar uzanmaktaydı. Bu sınırın kuzey ve güney kısımları belirlendiği halde orta kısım çizilmemiş ve belirsiz bir şekilde bırakılmıştı. Yaklaşık 300 km uzunluğundaki sınır, ihtilaf konusuydu ve Türk hakemin çözeceği sınır da Musa Abad bölgesiydi (The Geographer Office,

1961:3; Şimşir, 2002:281-282; Cumhuriyet, 1934:2). İran ve Afganistan, yıllarca süren sınır sorununu çözmek için Türkiye'yi arabulucu değil de direkt hakem olarak belirlemişlerdi. Türkiye ise iki ülkeyle dost olduğu ve ilişkilerin zarar görmesini önlemek için önce arabulucu rolünü üstlenmiş fakat sorun çözülmeyince bu kez hakemlik rolünü devreye sokmuştu.

General Fahrettin (Altay) Paşa'nın Hakem olarak Tayin Edilmesi

Türkiye, Lozan Antlaşması'ndan sonra gerek komşularıyla gerekse diğer devletlerle dostluk antlaşmaları imzalayarak barışçıl bir politika izlemeye karar vermişti. Güneybatı Asya'daki ülkelerin önemli bir kısmı manda altında olduğu için Türkiye-Güneybatı Asya ilişkileri yoğun bir gelişme gösterememişti. Fakat bölgede iki önemli güç olan İran ve Afganistan ile iyi ilişkiler tesis edilmişti. En üst düzey ziyaretlerle ikili ilişkiler ivme kazanmış ve ülkeler arasındaki sorunlara çözüm bulunması kolaylaşmıştı.

Orgeneral Fahrettin (Altay) Paşa 1928 yılında Afganistan Kralı Amanullah Han'a ve Haziran 1934'te de Türkiye'yi ziyaret eden İran Şahı Rıza Pehlevi'ye mihmandarlık yapmıştı. Dolayısıyla her iki devlet başkanı ile iyi ilişkiler kuran Fahrettin Paşa'nın ismi, İran-Afganistan'ın Türkiye ile kurmuş olduğu dostluk ilişkilerinde öne çıkmıştı. Şah Rıza Pehlevi'nin Türkiye ziyareti gayet olumlu geçmiş ve Türkiye'de gerçekleştirilen yenilikler de takdir edilmişti.¹ 1934 yılının son baharında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ve Başbakan İsmet Paşa, Fahrettin Paşa'yı çağırarak İran-Afganistan arasındaki sınır sorunu için bir hakem istenildiğini söylemişti. Bu konu için kendisini görevlendirmeyi düşündüklerini, herhangi bir sağlık probleminin olup olmadığı sorulunca Fahrettin Paşa “*çok şükür sıhhi durumumda bir şey yok*” cevabını verince hakemlik durumu kesinleşmişti. Gazi M. Kemal², İsmet Paşa ve Fahrettin Paşa, Dolmabahçe Sarayında İran-Afganistan arasındaki sınır sorununu görüşmüş ve işin önemine değinilmişti. Söz konusu hakemliğin devletlerarasında önemli ve şerefli bir iş olduğu, dünya karşısında yeni cumhuriyete güven gösterilmesinin kendilerine güç katacağı söylendikten sonra hazırlıklara başlanmıştı (Altay, 2008:461). Dönemin en büyük gücü olan İngiltere'nin çözemediği İran-Afganistan sınırı, Türkiye için hem uluslararası

¹ Söz konusu ziyaret ve Rıza Şah-M. Kemal (Atatürk) dönemi kıyaslanması için bkz. (Cronin, 2003: 99-119; Atabaki & Zürcher, 2004:1-282; Erdem, 2016:399-400).

² 21 Haziran 1934'te çıkarılan Soyadı Kanunundan sonra 24 Kasım 1934 tarihinde de Cumhurbaşkanı M. Kemal'e “Atatürk” soyadı verilmişti. Metinde söz konusu tarihe kadar “M. Kemal”, 24 Kasım 1934 tarihinden itibaren de “Atatürk” ifadesi kullanılmıştır.

konjonktürde hem de Güneybatı Asya’da önemli prestij sağlayan bir unsur olmuştur.

General Fahrettin Paşa, İran-Afganistan sınır hakemliğine niçin seçilmişti? Sebeplerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Fahrettin Paşa’nın daha önce Afganistan Kralı Amanullah Han’a (1928’de), ve İran Şahı Rıza Pehlevi’ye (1934’te) mihmandarlık yapmış olması
- Her iki devlet başkanının güvenini kazanmış olması
- Fahrettin Paşa’nın Kurtuluş Savaşı’nda kazandığı zaferlerden ötürü ünlü bir komutan olması
- Gerek Cumhurbaşkanı M. Kemal’in gerekse Başbakan İsmet Paşa’nın güvendiği bir isim olması
- Söz konusu sınır sorununu çözebilecek liyakatte olmasıydı.

İran-Afganistan sınırı için gönderilen evrakları, Dışişleri Bakanlığından alan Fahrettin Paşa dosyaları inceleyip uzman kişilerden oluşan bir ekip kurmuştu. İran ve Afganistan arasında imzalanan 1921 Antlaşması esas alınarak 8 Mart 1934’te yapılan protokole göre “*İran ile Afganistan hududunda vaki Musaabad (Musa Abad) ihtilafını halletmek ve henüz tayin ve tahdit (sınırlama) edilmemiş olan hudut kısmını tahdit eylemek için iki devlet Türkiye Cumhuriyeti’nin hakemliğini kabul ile bu devletin tayin edeceği hakem veya hakemler icap eden tahkikatın icrasından sonra her ne suretle hükmederlerse iki taraf bu hükmü kati tanıyarak icra edilmesine muvafakat ettiklerine dair tahkimname yapmışlar ve Türkiye Devleti’ne tebliğ etmişlerdir.*” (Mojtahed-Zadeh, 2004: 159; Altay, 2008:462). Türk basını da Eylül ayından itibaren İran-Afganistan sınırına ve Fahrettin Paşa’nın İran’a gideceğine dair yazılara yer vermeye başlamıştı (Akşam, 1934:2). Protokole göre Türkiye’nin arabulucu değil de direkt hakem olarak belirlenmesi İran ve Afgan tarafının Türkiye’ye olan güvenini göstermişti. Çünkü hakemin vereceği karar kati olacak ve çıkacak sonucu her iki taraf önceden kabullenecekti. Peki, uzun yıllardan beri devam eden sınır sorunu için gerek İran gerekse Afganistan tarafı niçin Türkiye’yi hakem olarak kabul etmişti?

- M. Kemal liderliğindeki Türkiye’nin hem İran hem de Afganistan nezdinde önemli bir prestije sahip olması
- Türkiye’nin Müslüman bir ülke olması ve her iki tarafın da Müslüman olması
- Daha önce Türkiye-İran sınırının barışçıl yollarla çözüme kavuşturulmuş olması

• Musa Abad Sınırının uzun yıllardan beri İran-Afganistan arasında sorunlara yol açması ve ikili ilişkilerin gelişmesine engel teşkil etmesi, sorunun bir an önce çözüme kavuşturulması gereği

• Şah Rıza Pehlevi'nin ve Kral Amanullah Han'ın, M. Kemal'e olan güvenleri

• Her iki liderin sınır sorunlarını çözüp ülkelerinde köklü reformlar için uygun ortam oluşturma isteği

• Türkiye'nin tarafsız ve objektif hareket edeceğine dair olan inanç

• Gerek İran'ın gerekse Afganistan'ın hegemonik güçlere (İngiltere, SSCB gibi) güvenmemesi gibi faktörlerden ötürü Türkiye'nin hakemliğine başvurulmuştu.

I. Ordu Müfettişi Fahrettin Paşanın başkanlığındaki uzman ekip: Dışişlerinden Kemal Bey, Askeri Müşavir Albay Ziya, Emir Zabiti Binbaşı Fahri, Zabıt Yüzbaşı Talat, Dr. Yüzbaşı Kamil Ahmet Beylerle iki topoğraf zabiti, bir küçük zabıt ve beş askerden oluşmaktaydı (BCA, 30.18.1.2/48.62.11). Fahrettin Paşa'ya gündelik olarak on, yardımcılarına beşer, diğer subaylara üçer sterlin verilmesine ve paranın İran ve Afgan hükümetleri tarafından karşılanmasına karar verilmişti. Fahrettin Paşa'nın hakem olarak gönderilmesinden Şah Rıza da büyük memnuniyet duymuştu. Şah Rıza, Fahrettin Paşa'ya *“sizi gönderdiklerine memnun olduk, kardeş üç İslam devletinin bütün işlerde birlik olmaları en büyük arzumdur”* sözleriyle sorunu çözeceğine emin olduğunu belirtmişti (Altay, 2008:462,464).³

³ Şah Rıza Dönemi Türkiye-İran ilişkileri için bkz. Bein, 2017: 82-86. Fahrettin Paşa'ya Afganistan tarafından yapılacak ödeme zamanında gerçekleşmeyince kendisi zor durumda kalmıştı. Nitekim Fahrettin Paşa, sınır sorununu çözmek için İran'a giderken Türk Dışişleri Bakanlığı'na müracaat ederek avans olarak 5000 lira almıştı. Görevden döndükten sonra bu paranın iadesi için defalarca kendisinden istenilmiş fakat Afgan Hükümetinden gelecek parayı beklediğinden söz konusu parayı iade etmemişti. Bunun üzerine Dışişleri Bakanlığı, Başbakanlığa bir yazı yazarak Orgeneral Fahrettin Paşa'dan paranın iade edilmesinin temin buyurulmasını istemişti (BCA, 30.10/200.362.14).

İran-Afganistan Sınırı için görevlendirilen Türk Heyeti ve İranlı yetkililer.⁴

Sınır Sorunun Çözümü

Hakemin vereceği karar katî olacağı için her iki tarafı memnun etmek oldukça güçtü. Dolayısıyla memnun olmayan tarafla Türkiye'nin ilişkileri zarar görebilirdi. Başbakan İsmet Paşa da bu durumun farkında olduğu için “*hakemlik ne kadar başarılı olsa da yine de iki tarafın memnun kalmaması ihtimali olduğunu*”, bundan dolayı Fahrettin Paşa'dan önce arabulucu rolüyle hareket etmesini istemiş ardından arabuluculukta başarı sağlanmadığı takdirde hakemliğe başvurması talimatını vermişti (Altay, 2008:462). Hakemlikte taraflardan birinin kaybetmesi, diğerinin kazanması şeklinde sonuçlanacağı için kaybeden tarafın kamuoyu veya ricali, Türkiye'ye karşı olumsuz bir algıya kapılabilirdi. Arabuluculukta ise çıkarlar uzlaştırıcı bir yöntem çerçevesinde yapıldığı için her iki tarafın kazançlı olması sağlanabilirdi. Fakat arabuluculukta

⁴ Resimdekiler: Fahrettin Paşa, Şah Bahti, Azerbaycan eyaleti valisi Muzaffer Han Asım, Erkânıharp Miralayı Rıza ve Türk-İran hudut komisyonu reisi Miralay Seyfettin Beyleri Hoy Hükümet Konağı önünde (Vakit, 1934:1).

da tarafların taviz vermek istememesi neticesinde sorunun, kangren olmasına yol açmaktaydı.

General Fahrettin Paşa ve maiyeti, 12 Ekim 1934 tarihinde İran sınırında önce bir general tarafından karşılanmış ve ertesi gün de İran Şahı Rıza Pehlevi, yaveri General Cihanbani'yi mihmendar olarak göndermişti. Maki-Hoy-Tebriz-Zencan yoluyla 18 Ekim'de Tahran'a varılmıştı. Burada Harbiye Bakanı ve Genelkurmay başkanından gerekli bilgiler alındıktan sonra İran tarafı sınırda incelemeler yapması için bir heyet oluşturarak sınırdaki Taybad kasabasına göndermişti. Şah Rıza, Babol'de (Mazenderan eyaletinde) Fahrettin Paşa ile yaptığı görüşmede kendisine: *“Bizim için bir haysiyet meselesi olan Musaabad'ın hakkımız olduğunu teslim edeceğinizi ümit ederim üst tarafı sizin bileceğiniz iştir... Efganlılarla hoş geçinmek hiçbir ihtilaf bırakmamak emelindeyiz bu maksatla Türkiye'nin hakemliğini istedik”* cümleleriyle sorunu çözme isteğini vurgulamıştı (Kurun, 1934:6; Altay, 2008:463-464; Vakıf, 1934: 10).

İran tarafının sınıra gönderdiği heyet Bakan Ferruh Han başkanlığında sivil ve askeri kişilerden oluşmuştu. Sınırdaki incelemeler yapmak için çadırlar kurulmuş bu sırada Fahrettin Paşa kendi çadırına Türk bayrağını çekmek isteyince İran tarafı buna izin vermemişti. İranlı yetkililer, Musa Abad arazisinin kendilerine ait olduğunu, Afgan aşiretlerinin haksız bir şekilde işgal ettiklerini ileri sürmüşlerdi. Fakat iddialarını kanıtlamak için verdikleri senetler ve vakıfnamelerdeki isimler belirlenemediği gibi haritaları da mevcut değildi. Afgan heyetiyle de görüşen Fahrettin Paşa, iyi bir şekilde karşılanmış fakat Afgan tarafı da söz konusu arazinin kendilerine ait olduğunu iddia etmişlerdi. Bu iddialarını, İranlılar gibi Farsça yazılmış vakıfnameler ve eski senetlerle kanıtlamaya çalışmıştı. Fakat her iki tarafın Fahrettin Paşa'ya sundukları belgelerin incelenmesi ve tercüme edilmesi yıllar alabilirdi (Altay, 2008:466-467). Fahrettin Paşa bir taraftan, sınır sorunu için incelemelerde bulunurken diğer taraftan Ankara'yı da bilgilendirmişti. 9 Kasım 1934 tarihinde Kabil'den gönderdiği telgrafında 12 kişilik Afgan heyetiyle Musa Abad'ta görüştüğünü, meselenin *“müşkül”* görüldüğünü fakat incelemelerde bulanmaya devam ettiğini iletmişti. Ayrıca Afganlıların, Türklere sevgilerini samimiyetle bildirdiğini, *“yakında iyi bir netice elde edilmesi ümidiyle”* sözlerine son vermişti (BCA, 30.10/258.733.12).

İranlıların istedikleri sınır, Afgan kabilelerinin zaman zaman ikamet ettikleri ve öteden beri soğuk mevsimlerde kışlak olarak kullandıkları

mıntıkanın 50 km gerisindeydi. Yazı dağlarda geçiren Afgan göçebe kabilelerinin soğuk mevsimlerde kışlağa inmelerini İranlılar, topraklarına tecavüz şeklinde değerlendirerek söz konusu kışlak üzerinde hak iddia etmişti (BCA, 30.10/261.759.19). Afganlar ise bölgenin kendilerine ait olduğunu ve bunu çeşitli evraklarla destekleyerek aşiretlerinin bölgede ikamet ettiklerine dikkat çekmişti.

İran Dışişleri Bakanlığı Şark İşleri Müdürü Sadık Han Sineki, 13 Aralık 1934 tarihinde Tahran'daki Türk Büyükelçiliği'ne bir muhtıra vermişti. Verilen bilgilere göre hakem heyeti sınırın güney kısmını tamamıyla gezmemişti. İran tarafının talep ettiği topraklarının önemli bir kısmı güneyde olduğundan İran Hükümeti, hakemin tetkik yapmadan bir karar vermesinden endişe etmiş ve bu hususta şikâyetle bulunmuştu. İranlı yetkililerin ifadelerine göre, İran Hükümetinin başlangıçta hakem General Fahrettin Paşaya bağladıkları ümit kırılmış bir başka tabirle hakeme olan güven azalmıştı. Tahran Büyükelçisi Enis (Akaygen) Bey, İranlı yetkililerden aldığı izlenimin benzerini Dışişleri Bakanı Kazimi Han'dan da almıştı. Hakem heyetinin bölgedeki incelemesi ve her iki tarafın iddiaları, ileri sürdükleri deliller ve belgeler, İranlıların iddialarını haklı gösterecek şekildedir. Enis Beye göre İran Hükümeti, Afganistan ile ihtilafını çözmek hususundan samimi bir niyet göstermekle beraber yetkililerin, durumu iyi bilmemeleri ve kendi sınır memurlarının tarafgir tutumlarından ötürü iddialarını dile getirmişti. Ayrıca söz konusu bölgenin İran için bir prestij, haysiyet ve şeref telakki edilmesinden dolayı inatçı bir tavır sergilenmekte ve bu nedenlerle İran, iddialarından vazgeçmemekteydi (BCA, 30.10/261.759.19).

Muhtıranın devamında özetle şu bilgilere yer verilmişti: İngilizler, Kaçar Hanedanlığı Döneminde Hindistan'daki hâkimiyetlerini artırmışlardı. Dönemin İran Hükümeti, Ruslara yakın olduğu için İngilizler devamlı Afganistan'ı takviye ederek mümkün oldukça İran arazisi aleyhinde Afganistan'a ilhak gerçekleştirmişlerdi. İranlılar ve Afganlılar arasındaki su ve toprak ihtilafının sebebi bu noktayı nazardandır. İngiltere Hükümeti, her defasında İran arazisinden bir kısmını Afganistan'a terk ettirmiş ve her defasında yeni bir müdahaleyle iki hükümet arasına nifak sokmuştur. İngilizler, Afganistan ve İran sınırına ait o zaman çizdikleri haritalar (1897'de) ve General Maclean'ın belirlediği sınır gösteriyor ki Çah Surh mahallinde bıraktıkları 39 numaralı hudut işareti ile sınır hattına doğru uzatmak mecburiyetinde kalmışlardı. Bu durum I. Dünya Savaşına kadar belirsiz bir şekilde kalmıştı. İngilizler 1916 yılında İran ve Afganistan sınır haritasında Afgan sınırını mümkün olduğunca

İran'ın zararına batıya doğru genişletmişti. 1916 haritası bölgedeki Rus ve İngiliz mıntıklarını göstermekte olup Afganistan ve İran arasındaki hakiki sınırı esas alarak çizmemiştir. Göçebe aşiretler, sınırı tanımayıp bir taraftan diğer tarafa kolaylıkla geçebilmekte ve bunların hareketlerini engellemek pek kolay değildir. Birkaç sene öncesine kadar İran Hükümetinin askeri kuvveti ve sınır teşkilatı olmadığından sınır açık kalmış ve aşiretler serbestçe sınır ihlallerinde bulunmuştu. İran Hükümeti son senelerde askeri kuvvet ve sınır teşkilatını kurarak Afganistan Hükümetinden sınır ihlallerini men etmesini istemişti. Ayrıca İran Hükümeti, kendi aşiretlerini silahsızlandırdığı için silahlı Afgan aşiretleri sınır ihlallerini devam ettirmişti. Afgan Hükümeti de bu aşiretleri durdurmak bir yana durumdan istifade ederek bunu mülkiyet ve hak iddiasında delil olarak kullanmıştır. Hak ve hakikati teşhis için meselenin evveliyatını tetkik ederek deliller aranmalıdır. Afgan aşiretlerinin bölgede bulunmaları mülkiyete sahip olduklarına anlamına gelmeyeceği gibi bölgede çok sayıda İran aşireti de bulunmaktadır şeklinde muhtıraya son verilmişti (BCA, 30.10/261.759.19).

İran, Afganlara verilecek toprak konusunda da bir öneride bulunmuştu: Namakzar (Tuzla) bölgesi için İran Hükümeti Afganlıların tuza olan ihtiyacını tasdik eder ve bunu kendilerinden esirgemez. Fakat hakemin de dikkati celp eder ki orada İranlılar da tuza muhtaçtır. Haritalarda Namakzar olarak gösterilen yerlerin tamamında tuz olmadığı gibi buranın bir kısmı bataklıktır. Bu mahalde sınır tayin edilirken tuzun yalnız bir kısmı Afganlara bırakılacak tarzda hareket edilmesi gerekir. Heştadan Bölgesine dikkat edilmeli, çünkü bu arazide yaylalar, sular ve çeşmeler vardır. Her sene İran aşiretlerinin yüz binlerce koyunu burada su içer ve otlar. Bu arazinin taksimi dikkatli yapılmazsa binlerce İranlı ve birçok aşiretler hayat ve maişetlerini temin edemeyecek, koyunlar telef olacak ve bu yüzden İran zararlı çıkacaktır. Ümit olunur ki bu hususlar muhterem hakemin gözünden kaçmayacak ve vereceği hakem karar yeni müşkülât ve ihtilaflara sebep olmayacaktır (BCA, 30.10/261.759.19).

İran tarafı, Fahrettin Paşa'nın detaylı bir şekilde inceleme yapması için Türkiye'nin Tahran Büyükelçiliği'ne verdiği muhtırada şu ifadelerle yer vermişti: *“Muhterem hakem, İran ile Afganistan arasındaki hakkı teşhis için tarafların belgelerini dikkatle gözden geçirmelidir. Belgelere bakarak şahısların mülkiyetini tayin etmeli ve mahallinde tahkikat yapılmalıdır. İran devleti emindir ki bu tahkikat ne kadar iyi ve derin yapılırsa hakikatte o nispette açık teberrüz edecektir.”* İranlılar çok geniş olan arazinin kendilerine ait

olduğunu ve Afgan aşiretlerinin haksız bir şekilde işgal ettiklerini söylerken Hakem Fahrettin Paşa'ya verdikleri evraklarla da kanıtlamaya çalışmışlardı. Fahrettin Paşa'ya Afganlılar da benzer evrakları sunmuştu. (BCA, 30.10/261.759.19; Altay, 2008:466-467). İran-Afgan sınır sorunu, tarafların uzlaşmaz tutumlarından ve harita eksikliğinden dolayı Fahrettin Paşa, süreyi kısaltmak ve doğru kararı verebilmek için yeni haritalar yaptırmaya karar vermişti. Bunun için sınır arazisinin haritasını belirlemek için İran ve Afganistan devletleri, Türkiye'den haritacı istemişti. Bunun üzerine Türk Genelkurmay Başkanlığınca seçilen Binbaşı Haşim, bir er ile bölgeye gönderilmesine karar verilmişti (BCA, 30.18.1.2/58.73.7).

İran-Afganistan sınırı için heyette Binbaşı Haşim ve Binbaşı Hidayet (Derman) haritacı olarak bulunmuştu. İran ve Afgan tarafının elindeki haritalar, çok küçük makyaslı coğrafya haritalarından büyütölmüştü. Sınırın en kuzeyinde Hari Rud Nehrinden güneyde Belücistan sınırına kadar yaklaşık 800 km, sınır hattının ortasında ise 350 km kadar kısmı ise ihtilaflı bölgeydi. İhtilaflı bölgeyi üç kısma ayırmak mümkün:

I. Kuzeyden General MacLean Hattı

II. General MacLean Hattının güneyinden başlayan Musa Abad-Namakzar (Tuz Gölü) hattı ve Namakzar Bölgesi.

III. Namakzar'dan itibaren güneye uzanan en son kısım.

Sınır hattının asıl ihtilaf noktasını Musa Abad Bölgesi oluşturmaktaydı. Buradaki su kaynağı bölgenin önemini artırmaktaydı. Mevsim şartlarından ve zamanın sınırlı olmasına rağmen bölgenin detaylı bir haritaya ihtiyacı vardı (sorun olan kısım kuzeyden 34°20', batıdan 60°55'). Fahrettin Paşa, 35-39 arası sınır noktaları ve çevresi dâhil olmak üzere Musa Abad-Namakzar hattının haritalanması için 20 gün süre vermişti (Derman, 1936:117-126). Harita subaylarına emri verdikten sonra Fahrettin Paşa, Afgan Kralı Muhammed Zahir Hanı ziyaret etmek için Kabil'e hareket etmişti. Fahrettin Paşa, Kabil'de Afgan Kralı Zahir Han ile yaptığı görüşmede M. Kemal'in selamlarını kendisine aktarmıştı. Bunun üzerine Zahir Han da 19 Ekim 1934 tarihinde “*muhterem dostumuz hakkında kalben beslediğimiz duyguları bu muhabbet mektubu ile izhar ve teyit etmek*” için Ankara'ya bir teşekkür mektubu göndermişti (Şimşir, 1993: 81; Vakıt, 1934:1). Fahrettin Paşa, arabulucu görevini devam ettirerek Afgan yetkililerle yaptığı görüşmede onları ikna etmeye çalışmıştı. Fahrettin Paşa, Afganlara Musa Abad'a karşılık olarak başka bir su verip orayı İran'a vermelerini teklif ederek İran'ın kırk yıl önce yaptığı protestosunu kabul

ederlerse İran'ın bahsettiği haysiyetin korunmuş olacağını dile getirmişti. Devamında iki millet arasında esaslı dostluğun doğabileceğini söylemişti. Afganlar da kendi haysiyetlerinin söz konusu olduğunu belirterek arabuluculukla işin halline yanaşmamışlardı. Fakat Fahrettin Paşa'nın ısrarları neticesinde Afganlar durumu kabullenmişti (Altay, 2008:467-468). Fahrettin Paşa, İran kampına dönerken harita subayları da verilen süre içerisinde büyük zorluklara rağmen işi halletmişti. Afgan tarafında yapılan çalışmalarda Afgan mühendis Ahmet Emirhan, Mülazım Nizam Han, 12 süvari asker ve bölgedeki aşiretler Binbaşı Hidayet'e yardımcı olmuştu. Fakat sert rüzgâr ve kötü hava koşullarından dolayı bölgenin haritasını yapmak oldukça güçleşmişti. Fiziki şartların zorluğu, iklim şartlarına rağmen ve Afganlıların yardımıyla zamanında harita tamamlanmıştı. Tuz Gölünün güneyinde çöller bulunduğu için harita yapılması fazla zaman alacağından Fahrettin Paşa, bölgenin krokisini çizdirmekle yetinmişti (Derman, 1936:122-127).

Kabil'den hoşnut bir şekilde ayrılan Fahrettin Paşa, İran tarafına geldiğinde Afganlara büyük güçlüklerle kabul ettirdiği teklifini İran heyetine kabul ettirememişti. İran heyetinden yeterli desteği alamayınca durum Tahran'daki Türk Elçisine aktarılmış ve durum Şah'a iletmışti. Bunun üzerine Başbakan Mohammad-Ali Foroughi Han ve Dışişleri Bakanı Kazimi Han, sınıra gelerek Musa Abad'a karşılık Afganistan'a verilmek istenen suyu görmek istemişlerdi. Gaşilluşi adı verilen yer, kışın Afgan aşiretlerinin istifade ettikleri bir yerdi. Başbakan Foroughi Han, İran'a ait bir karış toprağın bile verilmesini İran Millet Meclisinin kabul etmeyeceğini söyleyerek teklifi ret etmişti. Bölgede inceleme yaparken on yaşlarında bir Afgan aşiret kızı su doldurduğu tulumunu taşımak isterken Başbakan Foroughi: *"Buranın İran toprağı olduğunu bilmiyor musun? Burada işin ne?"* diyerek tulumu tekme atmış ve kızın ağlayarak bölgeden uzaklaşması Fahrettin Paşa'nın üzülmeye ve büyük şaşkınlığına yol açmıştı. Fahrettin Paşa, başbakanın niçin böyle bir şey yaptığını *"acaba bu da mı mezhep ayrılığının sonucu idi?"* diyerek şaşkınlığını ve üzüntüsünü dile getirmişti (Altay, 2008:470-471).

Hakem Sınır Heyeti, Taybad'a döndüğünde işin arabuluculuk yoluyla çözülmesinin mümkün olamayacağını anlayan Fahrettin Paşa, durumu hakemlikle çözmek için çalışmalara başlamıştı. Bölgede inceleme yapmaya devam eden Fahrettin Paşa, Musa Abad'ta açılan bir kuyuda çıkan suyu, üç beş adımda bir kuyu kazarak aralarını dipten delmek suretiyle istenilen yere yönlendirilebileceğini fark etmişti. Su, kuzeyden geldiği için İranlıların hakkı

olduğuna kani olmuş ve Afganların suyun üst tarafından bir jandarma karakolu yapmalarını ise haksızlık olarak değerlendirmişti. Bu sırada arabuluculuk işinin mümkün olamayacağını detaylı bir şekilde Türk Hükümetine bildirmek üzere Fahrettin Paşa, müşavirini Ankara'ya göndermişti. Ankara'dan gelecek cevaba kadar elindeki evrakları inceleyen Fahrettin Paşa, Meşhed'te beklemeye başlamıştı. Türkiye'den gelen cevapta: araziye bizzat gördükten sonra kararın verilmesini fakat tebligatın orada değil Ankara'da yapılması istenilmişti (Altay, 2008:471-473). İncelemeler devam ederken, İran Hükümetinin, Tahran'daki Türk Büyükelçiliğine bir muhtıra vermişti bunun üzerine Ankara, Fahrettin Paşa'dan bölgenin tamamının incelenmesini istemişti. Çünkü gerek İran gerekse Afgan tarafı Türkiye'ye büyük bir güven duyduğu için Ankara Hükümeti de hakkaniyetli bir çözümün olmasını istemişti. Nitekim hakemlikten önce Türkiye, arabuluculuk ile sorunun çözülmesini istemişti.

Fahrettin Paşa, çamur içinde ve çadırda kalarak yaptığı incelemeyi Ocak 1935 tarihinde bitirmişti. Adilane olduğuna inandığı yeni sınırı çizmiş ve Herat'a dönerek iki tarafın komisyonunu toplamıştı. Son müzakereleri yapıp işi bitirmek istemişti. Günlük olarak harcırah almasına rağmen işi uzatmadan dört ay içinde sınır sorununu sonlandırmıştı. Heyetlerle yapılan görüşmede İran ve Afgan tarafı, kısa süre içinde işi bitirdiğinden dolayı ve adil bir çözüm yolu olduğuna inandıklarını söyleyerek Fahrettin Paşa'ya teşekkür etmişlerdi. Afgan tarafı: *"Paşa hazretlerinin seri adaletinden eminiz... Bundan kırk yıl önce Maklen (MacLean)'in üç yılda yaptığı hududu dört ay gibi bir zamanda görmek ve yapmak kudretini paşa hazretleri gösterdiler"* sözleriyle takdirlerini dile getirmişti. İki tarafı da son kez dinledikten sonra Fahrettin Paşa, heyeti ile ulaşım olanaklarından dolayı Rusya üzerinden Türkiye'ye dönmüştü (Mojtahed-Zadeh, 2004: 159; Altay, 2008:473-474; Ulus, 1935:1). Fahrettin Paşa, Türkiye'ye döndükten birkaç gün sonra Namakzar bölgesinde çatışmalar çıkmış bu da Türk tarafının kararını vermesini geciktirmişti. Bu arada İngiliz diplomatlar da İran-Afganistan sınır hattının belirlenmesini yakından takip etmişti (Mojtahed-Zadeh, 2004: 159-160).

Türkiye'ye döndükten sonra Fahrettin Paşa, Cumhurbaşkanı Atatürk ve Başbakan İsmet İnönü ile görüşerek yaptığı işler hakkında bir rapor sunmuştu. Başbakan İnönü, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve Orgeneral Fahrettin Altay ile birlikte raporu inceledikten sonra raporun esasını bozmadan ifadeleri diplomatik usullere uygun olarak yeniden yazdırmıştı. Türkiye'nin hakemliğinde belirlenen İran-Afganistan sınırı, Dışişleri Bakanlığı tarafından

Türkiye'nin Arabulucu Rolü: İran-Afganistan Sınır Hakemliği

altı nüsha şeklinde hazırlanıp Dışışleri Bakan Vekili Şükrü Kaya tarafından İran ve Afganistan elçiliklerine teslim edilmişti. Bakan Vekili Şükrü Kaya: "*Bu hakemlik iki taraf arasındaki ihtilâfi silerse kendimizi bahtiyar addedeceğiz*" diyerek konuşmasını bitirmişti. Herhangi bir itirazları varsa bir ay içerisinde Türk Hükümetine bildirmeleri istenilmiş herhangi bir itiraz gelmeyince İran ve Afgan elçileri davet edilerek hakemin son kararı kendilerine tevdi edilmişti (Ulus, 1935:1,5; Altay, 2008:477-478).

Türk Dışışleri Bakanlığı'nda sınır kararı İran ve Afganistan elçilerine bildirilerken (Ulus, 1935:1)

Hakem kararı, 15 Mayıs 1935 tarihinde İran ve Afganistan tarafına bildirildikten sonra her iki devlet durumu kabullenmiş ve karardan dolayı Türkiye'ye teşekkürlerini iletmışti. 25 Haziran 1935 tarihinde Kabil'de çıkan İslah gazetesi, Türkiye'nin ve Fahrettin Altay Paşanın hakemliğini büyük bir övgüyle bahsetmişti. "*Afganistan ve İran arasındaki hudud tayini meselesinin bu iki devletin büyük kardeşi olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti aliyesi tarafından hal edilmiş ve Afganistan ile İran Devletleri arasında uzun müzakere ve münakaşeleri mucip olan hududun tahdidi meselesinin ortadan*

kalkmış olmasından dolayı çok sevindik.” Devamında dönemin koşulları göz önünde bulundurularak şu sözlere yer verilmişti: *”Şark topraklarında iki İslam devletinin davalarının kemali emniyet ve iki taraf dostluğunun devamı ile hal olduğu bu zaman gerçekten ganimet addolunacak bir zamandır”* (BCA, 30.10/258.733.16).

Afgan tarafı durumdan memnun kalırken İran tarafı durumdan pek hoşnut kalmamıştı. Türkiye’nin verdiği karar, 31 Ağustos 1935 tarihinde İran meclisine sunulmuş ve bu vesileyle de Dışişleri Bakanı bir açıklamada bulunmuştu. Beyanatında hakemlik sürecini anlatmış fakat ne Türkiye’nin hakemlik rolü ne de Fahrettin Paşanın gösterdiği *“hüsni niyet ve tarafsızlığa”* karşı teşekkür etmişti. İran-Afgan sınırının bir kısmının şimdiye kadar belirlenemediğini, oluşan ihtilaf müzakereyle çözülemediği için Türkiye’nin hakemliğine müracaat edildiğini açıklamıştı. Dışişleri Bakanı: *“Bu suretle iki komşu ve dost memleketi ayıran ihtilafın sureti katiyede kapanacağını ve İran’la Afganistan arasındaki münasebatın bundan kuvvet alarak daha müsait esaslar üzerinde ve her iki taraf menafisine uygun bir şekilde inkişaf edeceğini”* beyan etmişti. İran Dışişleri Bakanın hakem kararıyla ilgili bir açıklama yapmaması bu kararın, gerek Dışişleri Bakanlığı gerekse İran Erkânı Harbiyesince lehte ve ümit edilen bir şekilde gerçekleşmemiş olduğu kanaatine yol açmıştı. Nitekim Tahran’daki Türkiye Büyükelçisi Enis Akaygen’in öğrendiğine göre hakem kararının İran lehine olmayan tarafları Şah Rıza’ya aktarılacak istenince şah: *“dost Türkiye murahhasının kararı İran aleyhine değildir. Afganistan ile İran arasında ihtilafın bitmesi İran lehinedir”* şeklinde müdahale etmişti (BCA,30.10/261.760.9). Böylece İran ricali de durumu kabullenmek durumunda kalmış, olası bir ihtilaf da önlenmişti. Mecliste yapılan açıklamada Türkiye’nin ve Fahrettin Paşanın gayretlerine değinilmemesi, Türk tarafının memnuniyetsizliğine yol açmış nitekim yapılan yazışmalarda da durumdan hoşnut olunmadığı vurgulanmıştı. Hakem kararında her iki tarafı memnun etmek güç olduğu için hakemlik yapan tarafla ilişkilerin bozulmasına da yol açabilmekteydi. Türkiye bu olumsuz durumu göze alarak dost ve kardeş ülke olarak adlandırdığı iki ülkenin sınır sorununu çözmüştü.

İran-Afganistan sınır kararı, 6 Ekim 1935 tarihinde İran meclisinde kabul edilmişti. Bölgede sınır karakollarının oluşturulması için de ortak İran-Afgan komisyonu kurulmuştu. Hakem kararı şu hükümleri içermekteydi⁵: Afganların tuz ihtiyacını karşılamak için Namakzar Gölü’nün doğu yarısı Afganistan’a, batı

⁵ Altay’ın çizdirdiği sınır haritası bkz. Ek-4.

yarısı İran'a verilmişti. İran'a Yazdan ve Kabudeh köyleri bırakılırken, Afganistan'a Nazar Han alanı bırakılmıştı. Altay, Koh-e Regu Dağına kendi adını vererek Koh-e Altay olarak nitelendirmişti. Bu mevki, belirsiz mülkiyet olarak değerlendirerek Afganlara verilmiş ve böylece sınır çizgisinin değiştirilmesine gerek kalmamıştı (Mojtahed-Zadeh, 2004:160-161).

İran ricali ve meclisi, topraklarından taviz vermek istemediği için Altay sınırını kabul etmesine rağmen karardan pek hoşnut kalmamıştı. Kararın İran aleyhine olduğuna inan İran ricali, bu konuda çeşitli iddialara da ortaya atmışlardı. Bunların başında Fahrettin Paşanın yardımcısı olan Albay Ziya'nın Afgan askeri yetkililerle iyi ilişkiler içinde olması ve kararın Afganistan lehinde çıkması için yönlendirmede bulunmasıydı. Diğer bir iddia ise sınır komisyonunda bulunan bazı İranlı yetkililerin sert tutumları ve dengesiz davranışları, hakem üzerinde olumsuz etkiye olmasıydı (Mojtahed-Zadeh, 2004:161,163). Bu iddiaların doğruluk payı oldukça tartışmalıdır. Nitekim Fahrettin Altay Paşanın da anılarında dile getirdiği gibi bazı İranlı yetkililerin davranışları, kendisini rahatsız etmiş fakat bu davranışların karar alma sürecinde üzerinde ne kadar etkiye bulunduğu muammasını korumaktadır. Benzer iddialar ortaya atılsa da Fahrettin Paşa sınırın hakkaniyetli çizilmesine büyük bir ihtimam göstermişti. Çünkü gerek İran gerekse Afganistan devleti Türkiye ile iyi ilişkilere sahip iki '*dost ve kardeş*' devletti. Ayrıca kararın verilmesinde Türk Dışişleri, Başbakan İnönü ve Cumhurbaşkanı Atatürk de hakemlik sürecini yakından takip edip her iki tarafı memnun edecek bir çözüm ortaya koymaya çalışmışlardır.

Bitmeyen Sorun: İran ve Afganistan Arasındaki Helمند Su Sorunu

İran-Afganistan arasındaki Musa Abad sınır sorunu çözüldükten sonra bu kez Helمند su sorunu çıkmıştı. Afganistan'ın ortasındaki dağlardan çıkarak güneye doğru akıp Hamun Gölü'ne dökülen Helمند Suyu göle 50 km kadar kala iki devlet arasında sınırı oluşturmaktaydı. İki tarafın da toprakları bu suyla sulanmaktaydı. Su kanallarının iyi yapılmamış olması, iki tarafın da fazla su istemesi ve kuraklık yıllarında su kavgası çatışmalara yol açmaktaydı. Ancak İran ve Afgan tarafının güçsüz olduğu dönemlerde bu kavgalar halk arasında kalırken son zamanlarda sorun iki hükümeti de ilgilendirmeye başlamıştı. Bunun üzerine Şah Rıza'nın dostane teklifiyle sorun Afgan Kralı Nadir Şah'ın hakemliğine bırakılmış o da suyun yarı yarıya paylaşılması kararını vermişti. Afganlar Kuhak'a gelen suyun yarı yarıya paylaşılmasını anladıkları halde

İranlılar bütün Helمند suyunun yarı yarıya paylaşılmasını kabul etmişlerdi. Sorun yıllarca devam etmiş ve İranlılar Kuhak'tan yukarıya açacakları yeni kanallarla suyun azaltılabileceğinden İran'a sabit hiçbir şey vermemiş olacağını ileri sürmüştü. Ayrıca Helمند'in çıktığı yerden itibaren hesaplanmasını istemişlerdi. Afgan tarafı ise bütün Helمند suyu boyunca bir İran kontrolünü kabullenmek istemedikleri gibi her yıl İran'a verilecek su miktarı konusunda bir taahhüde girmeyi istememişlerdi. Ayrıca kuraklık yıllarında su kıtlığından yalnız Afgan tarafının etkileneceğini söyleyerek Kuhak'a gelen sudan her iki tarafın da yararlandığını dolayısıyla suyu kesmek veya azaltmak gibi bir durumun olamayacağını beyan etmişlerdi.

Helمند suyunun muamması devam ederken bölgeyi teftişe giden Kandahar Valisi General Serdar Davud Han, halkın susuzluk çekmesinden ötürü Dust Mohammad mevkiinde bir kanal açılmasına izin vermişti. Bunun üzerine bazı İranlılar, Afganistan sınırını zorla geçerek kanalı tahrip etmişti. Olayın büyümesiyle Afgan köylüleri de toplanıp Kuhank barajını yıkmış ve İran tarafı da sınıra asker göndererek manevra yapmıştı. Bu manevraya Davud Han da sınıra asker ve topçu göndererek manevraya karşılık vermişti. İranlıların Meşhed sınırına asker getirdikleri duyulması üzerine Herat'taki kumandan da askerlerini sınıra sevk etmişti. İşin silahlı bir çatışmaya doğru gitmesi üzerine İngilizler de Hindistan'ın Kandahar ve Belüçistan'ın İran'a yakın yerlerine asker göndermişti. İş sıcak bir çatışmaya doğru giderken Afganistan Sadrazamı İran elçisini kabul ederek eski tekliflerini yani suyun Kuhak Barajı'ndan sonra ölçülerek ikiye bölünmesini istemişti. Şah Rıza'nın da Afganistan Dışişlerine bir telgraf yazdırması üzerine sorun, Afgan tarafının teklifi sadece bir yıl geçerli olmak üzere kabul edilmişti. Avrupa seyahatine çıkan Afganistan Dışişleri Bakanı da dönüşünde Tahran'a uğraması kararlaştırılmış ve o zaman sorunun detaylı bir şekilde ele alınmasına karar verilmişti (BCA, 30.10/258.733.19). (Helمند'in krokisi için Ek-3). Sınırdaki çıkan sorunlar İran ve Afgan basınında zaman zaman abartılı ve yanlış haberlere de yer verilmişti. Örneğin Pars haber ajansının verdiği bilgilere göre sivil ve askeri bir takım Afganlar sınırdaki Jourabab'a saldırarak 25 kasabayı talan etmiş, 2000 İranlıyı rehin almış, 12 İran jandarmasını etkisiz hale getirmiş ve zarar 5 milyon olarak tahmin edilmekteydi (Ulus, 1934:2). Her ne kadar sınırdaki çatışmalar meydana gelmişse de verilen rakamlar oldukça abartılıydı. Nitekim kısa bir süre sonra haberin doğru olmadığı anlaşılmış ve doğrusunun Afganistan idaresinden memnun olmayan bazı aşiretler (600 hane) İran topraklarına geçmişti. Afganistan'da idarenin

yeniden kurulmasıyla birlikte aileler ülkelerine dönmeye başlamıştı (Ulus, 1934:1) Bu tür haberler, İran'da Afganlara karşı olumsuz bir algının oluşmasına yol açtığı gibi milliyetçi duyguların da ön plana çıkmasına yol açmıştı.

İran ve Afganistan'da yaşayan kabilelerin göçebe hayatı yaşamaları, yaylak ve kışlak olarak sık sık yer değiştirmeleri sınır ihlallerine yol açmıştı. Ayrıca aşiretlerin silahlı olmaları olası sıcak çatışmalara neden olmuştu. Zaman zaman bu çatışmaların siyasi bir 'kan davasına' dönüşmesi devletleri de karşı karşıya getirmişti. Bölgenin sınırlı bir suya sahip olması tarafların çatışmasına yol açtığı gibi maddi zararların da ortaya çıkmasına neden olmuştu.

Türkiye, İran-Afganistan sınır sorununu çözdükten sonra İran-Türkiye⁶-Irak-Afganistan arasında bir paktın imzalanması için diplomatik girişimlerini hızlandırmıştı. Nitekim kısa bir süre sonra bu girişimler olumlu sonuçlanmış ve Sadabad Paktı'nın imzalanmasını sağlamıştı. Bu arada Afgan tarafı, Türkiye'nin girişimlerini takdirle karşılamış ve sınır düzenlenmesindeki memnuniyetini üst düzey yetkililer aracılığıyla Türk tarafına aktarmıştı. Örneğin 1936 yılında Türkiye'yi ziyaret eden Afganistan Dışişleri Bakanı Serdar Feyz Muhammed Han, basına yaptığı açıklamada şu ifadelerle yer vermişti: *"Bütün komşularımız gibi, İranlılarla da iyi dostluk münasebeti devam etmektedir. İki kardeş memleket arasındaki küçük hudud ihtilafları, üçüncü kardeşin hakemliği ile halledilmiştir. Türkiye'nin bize bu sahada gösterdiği büyük dostluktan minnetle bahsetmek isterim. General Fahrettin, büyük bir nüfuzu nazarla meseleyi ihata etmiş ve her iki tarafı aynı derecede memnun bırakan bir müşkül halledilmiştir."* Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüşdü Aras da nutkunda *"Afgan işleri bizi tıpkı Türkiye işleri gibi ilgilendirir. Afgan menfaatlerini düşünürken kendimizi düşünür gibi heyecanlı, dikkatli oluruz"* sözleriyle Afganistan ile olan ilişkilerin önemine değinmişti. (Şimşir, 1993: 95; Akşam, 1936:1; Kurun, 1936:7). Serdar Han her ne kadar iki tarafın aynı derecede memnun olduğunu söylese de İran tarafının aynı derecede memnun kaldığını söylemek güçtür. İran günümüzde de komşularıyla su ve sınır sorunları yaşamaya devam etmektedir (McLachlan, 2017).

Türkiye hem sınır sorunundan önce hem de sonrasında Afganistan'a olan desteğini sürdürmüştü. Afganistan'ın ihtiyaç duyduğu alanlarda Türkiye,

⁶ Türkiye-İran hududu 1932 antlaşmasına göre yeniden belirlenmiş fakat yapılan antlaşmada sınır çizgisinde Mazbişo, Paki ve Eli ismi verilen yerlerde bir hata yapıldığından, bu durum 27 Mayıs 1937 tarihinde imzalanan yeni bir antlaşmayla düzeltilmişti (ZC, 1938:148; Resmi Gazete, 1938:9304)

uzmanları (asker, mühendis, öğretmen vs.) aracılığıyla destek olmaya çalışmıştı (BCA, 30.10/212.444.2; BCA, 30.10/258.733.25). Türkiye sadece Afganistan’da değil Avrupa ülkelerinde de kendisine yardımcı olmuştu. Örneğin silah ve mühimmat satın almak için Çekoslovakya’ya gidecek olan Afgan heyetine Milli Müdafaa Vekâlet’inin onayıyla Binbaşı Sadettin görevlendirilmişti (BCA, 30.18.1.2/63.26.1).

Türkiye, İran ve Afganistan arasındaki gelişmeleri, sınır sorunundan sonra da takip etmişti. Örneğin sınır sorunundan sonra İran ve Afganistan arasında olumlu gelişmelerin meydana geldiğini ve bunun için yeni adımlar atıldığı da Tahran Büyükelçiliği tarafından Ankara’ya aktarılmıştı. İran Dışişleri Bakanı Kazimi Han’ın Kabil ziyareti esnasından yapılan bir antlaşmayla Tahran’dan Meşhed’e oradan Taybad’a bağlanan bir telgraf hattı ile Afganistan’a bir hat kurulmasına karar verilmişti. Böylece iki ülke arasında ilk defa doğrudan iletişimin kurulması sağlanmıştı. Türkiye’nin Tahran Büyükelçisi Enis Akaygen de gönderdiği raporunda Türkiye’nin İran iletişim şebekesine bağlanması oradan da Afganistan’a bağlanması sayesinde üç ülke arasında oluşturulacak hatla haberleşmenin yabancı tellerden geçirilmeden teminin mümkün olabileceğini aktarmıştı (BCA, 30.10/261.761.2). Atatürk de 1935 yılında yaptığı konuşmada: *“İki kardeş (İran-Türkiye) ulusun arasını açacak hiç bir mesele kalmadığı ilân edilmiş ve birbirinin bahtiyarlığından, kuvvetli olmalarından başka dilekleri bulunmadığı anlaşılmıştır. Afgan devletinin uluslar sosyetesine (MC’ye) girişini selâmlamakla bahtiyar olduk. Bu kardeş ulus ile dostluk bağlarımız mutlu bir surette ilerlemektedir”* sözleriyle Türkiye-İran ve Türkiye-Afganistan ilişkilerinin gayet iyi bir gelişme gösterdiğini vurgulamıştı (Akşam 1935:4). Nitekim bu gelişme önce ikili antlaşmalara ardından da Sadabad Pakti’na dönüşmesini sağlamıştı.

Sonuç

Uluslararası sorunların çözümünde en etkili arabulucular, bölgesel, küresel güçler veya uluslararası örgütler olmasına rağmen İran-Afganistan sınırının kalıcı bir şekilde çizilmesini Türkiye sağlamıştı. İran ve Afganistan’ın, Türkiye’nin hakemliğine başvurma iradeleri aslında onların da kalıcı bir çözüm için gayretlerini göstermişti. Arabulucu veya hakemlik rolünün her ne kadar önemli prestiji söz konusu olsa da çeşitli sakıncalar barındırmaktaydı. Özellikle hakemlikte her iki tarafı memnun etmek oldukça güç olduğu için bir taraf memnun kalırken diğerinin memnuniyetsizliğine yol açabilmekteydi. Ayrıca

memnun olmayan tarafın halkı ve ricali hakem rolünü üstlenen tarafa karşı olumsuz bir algıya kapılabilirdi. Tüm bu olumsuzluklara rağmen Türkiye, hakemlik rolünü üstlenmeyi kabul etmişti.

Türkiye, İran-Afganistan sınırını arabuluculuk rolü ile tarafların uzlaşmasını sağlamaya çalışmış fakat bu durum gerçekleşmeyince hakemlik faktörü devreye girmişti. Sınırların çizilmesinde ve kabul edilmesinde kuşkusuz en etkin rolü devlet başkanları oynamıştı. İran ve Afganistan'ın monarklar tarafından idare edilmesi Fahrettin Paşanın çizdiği sınırın kabul edilmesinde etkin rol oynamıştı. Nitekim (özellikle İran) devlet yetkilileri ve meclis, kendi topraklarından ve haklarından feragat etmek istememiş bu da çatışmaların devam etmesini ve uzlaşmanın gerçekleşmesine engel teşkil etmişti. Hakem kararının kati olması İran ve Afgan tarafının da durumu kabullenmelerine neden olmuştu.

Türkiye-İran ve İran-Afganistan sınırının halledilmesi, ilgili devletlerin ortak hareket etmesini sağlamış ve 1937 yılında Sadabad Paktının imzalanmasını sağlamıştı. Bölgede barışı korumak üzere iş birliği yapmayı benimseyen bu devletler, sorunlarını minimum seviyede tutup çatışmalardan kaçınmaya çalışmıştı. Türkiye, Güneybatı Asya'da izlediği barışçıl politikasıyla hem İran hem de Afganistan'da önemli bir prestije sahip olmuştu. Türkiye'nin barışçıl politika için kullandığı enstrümanlar genellikle arabuluculuk, hakemlik, uzman yardımı ve diplomasi çerçevesinde şekillenmişti.

KAYNAKÇA

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi* (BCA, 30.10/200.362.14), Tarih: 12.7.1935.
- (BCA, 30.18.1.2/48.62.11), 24.9.1934.
- (BCA, 30.10/258.733.12), 9.11.1934.
- (BCA, 30.10/261.759.19), 3.1.1935.
- (BCA, 30.10/258.733.16), 8.8.1935.
- (BCA,30.10/261.760.9), 9.9.1935.
- (BCA, 30.18.1.2/58.73.7), 18.9.1935.
- (BCA, 30.10/212.444.2), 18.11.1935.
- (BCA, 30.10/261.761.2), 24.2.1936.
- (BCA, 30.18.1.2./63.26.1), 4.4.1936.
- (BCA, 30.10/258.733.19), 27.9.1936.
- (BCA, 30.10/258.733.25), 25.6.1937.
- Akşam, (1934). 27 Eylül.
- Akşam, (1935). 10 Mayıs.
- Akşam, (1936). 8 Ocak.
- Altay, F.(2008). *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, Ankara: Eylem Yayınları.
- Atabaki, T. &Zurcher, E.J.(Edt.) (2004). *Men of Order: Authoritarian Modernization Under Atatürk and Reza Shah*, London: I.B. Tauris & Co.Ltd.
- Bein, A. (2017). *Kemalist Turkey and the Middle East*, Cambridge University Press.
- Cronin, S. (Edt.) (2003). *The Making of Modern Iran: State and Society under Riza Shah, 1921-1941*, London and New York: Routledge.
- Cumhuriyet*, (1934) 20 Mayıs.
- Dağ, A.E. (2009). *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.
- Derman, H. (1936). 1934 Senesi İkinciteşrin Ayında İran-Efgan Hududunda Türk Haritacıları Tarafından Yapılan Harita ve Nirengi" *Haritacılar Mecmuası*, 11, 117-127.
- Erdem, U. (2016). İngiliz Yıllık Raporlarında Türk-İran İlişkileri (1924-1934), *Yeni Türkiye*, 22/87 Ocak – Haziran.
- İskit, T. (2011). *Diplomasi Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kurun, (1934). 8 Aralık.
- Kurun, (1936). 15 Ocak.

- McLachlan, K. (Edt.), (2017). *The Boundaries of Modern Iran*, Routledge.
- Mojtahed-Zadeh, P. (2004). *The Small Players of the Great Game: The Settlement of Iran's Eastern Borderlands and the Creation of Afghanistan*, London and New York: Taylor and Francis.
- Mojtahed-Zadeh, P. (2006). (Edt.). *Boundary Politics and International Boundaries of Iran: A Study of the Origin, Evolution, and Implications of the Boundaries of Modern Iran*, Florida: Universal Publishers.
- Resmî Gazete*, (1938). 27 Ocak, Sayı:3819.
- Şimşir, N.B. (2002). *Atatürk ve Afganistan*. Ankara: ASAM Yayınları.
- Şimşir, N.B. (Haz.) (1993). *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*. Ankara: TTK Yayınları.
- The Geographer Office of the Geographer Bureau of Intelligence and Research, (1961). *International Boundary Study: Afghanistan–Iran Boundary*, No.6, June 20, <http://fall.fsulawrc.com/collection/LimitsinSeas/IBS006.pdf> (5.2.2018).
- Pazarcı, H. (1989). *Uluslararası Hukuk Dersleri II*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Ulus, (1934). 15 Aralık.
- Ulus, (1934). 22 Aralık.
- Ulus, (1935). 16 Mayıs.
- Ulus, (1935). 31 Ocak.
- United Nations, (2012). *Guidance for Effective Mediation*, www.peacemaker.un.org (5.2.2018).
- Vakit, (1934). 19 Kasım.
- Vakit, (1934). 9 Kasım.
- Zabıt Ceridesi* (ZC). (1928), Devre:5, C.22, İctima:3, İnikat:29.

EKLER

Ek- 1 General MacLean'ın Belirlediği Sınır 1891 (Mojtahed-Zadeh, 2006:191).

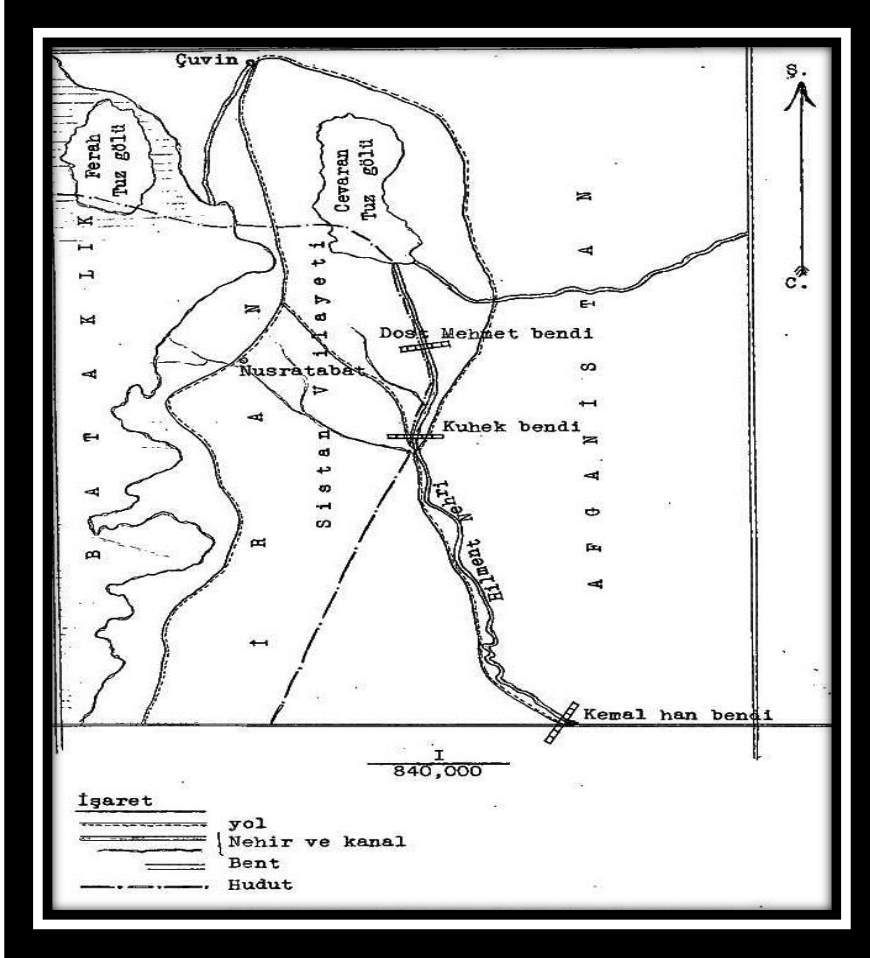

Türkiye'nin Arabulucu Rolü: İran-Afganistan Sınır Hakemliği

Ek- 2 Cumhurbaşkanı M. Kemal'in imzasıyla Fahrettin Paşa ile birlikte görevlendirilen kişilerin listesi (BCA)

T. C. BAŞVEKÂLET Kararlar Müdürlüğü Sayı: <u>2</u> <u>1251</u>	KARARNAME	T. C. BAŞKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ
İran ve Afganistan Hükümetleri arasında hudut ihtilâflarını hal için hakem nasp edilen Birinci Ordu Müfettişi Birinci Ferik Fahrettin Paşa ile maiyyetlerinde gidecek olan Askerî Müşavir Erkânîharp Miralay Ziya, Emir Zabiti Binbaşı Fahri, Mülhak Zabıt Yüzbaşı Talât, Dr. Yüzbaşı Kâmil Ahmet Beylerle iki topoğraf zabiti, bir küçük zabıt ve beş nefere diplomatik pasaport verilmesi; Hariciye Vekillığının 24/- 9/934 tarih ve 70226/709 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İera Vekilleri Heyetince 24/9/934 te tasvip ve kabul olunmuştur.		
24/9/934		
REİSİCÜMHUR		
<i>Gayi M. Kemal</i>		

Ek- 3 Afganistan-İran sınırında Helمند su soruna yol açan bölgenin kroki (BCA).

Ek- 4 Fahrettin Paşanın çizdiği sınır (Mojtahed-Zadeh, 2004:162).

